

मानव वन्यजीव संघर्ष कमी करण्यासाठी
अभयारण्यातून स्वखुशीने स्थलांतरीत होणा-या
लोकांसाठी जमीन मोबदला बाजारभावाच्या
चार पट देणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग,
शासन निर्णय क्र.डब्ल्यूएलपी-०४१७/प्र.क्र.१०७/फ-१
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
दिनांक:- १० जानेवारी, २०१८.

- वाचा:-** १) शासन निर्णय, महसूल व वनविभाग, क्रमांक डब्ल्यूएलपी-१०१२/प्र.क्र.१२२/फ-१,
दिनांक ३/११/२०१२.
२) शासन अधिसूचना, महसूल व वन विभाग, क्रमांक एलक्यूएन-१२/२०१३/प्र.क्र.१९०/
अ-२, दिनांक २७.०८.२०१४.
३) शासन निर्णय, महसूल व वनविभाग, क्रमांक . संकिर्ण-०३/२०१५/ प्र.क्र.३४/अ-२,
दिनांक १२.०५.२०१५.
४) शासन अधिसूचना, महसूल व वनविभाग, क्रमांक एलक्यूएन-१२/२०१३/प्र.क्र.१९०/अ-२,
दिनांक २६.०५.२०१५.
५) शासन निर्णय, महसूल व वनविभाग, क्रमांक डब्ल्यूएलपी-०७१४/प्र.क्र.१६७/फ-१,
दिनांक १२/१०/२०१५.

प्रस्तावना-

महाराष्ट्र राज्यात वन्यप्राणी संरक्षणाच्या दृष्टिने वन्य प्राणी (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ च्या तरतूदीनुसार ६ राष्ट्रीय उद्याने, ४८ अभयारण्ये व ६ संवर्धन राखीव क्षेत्र अधिसूचित आहे. राज्यामध्ये ६ व्याघ्र प्रकल्प असून त्यामध्ये ५ राष्ट्रीय उद्याने व १४ अभयारण्याचा समावेश आहे. संरक्षित क्षेत्रात असलेल्या वस्तींमध्ये अस्तित्वात असलेल्या सोयीसवलती व पायाभूत सुविधा जसे कच्च्या रस्त्याचे डांबरीकरण करणे, विद्युत पुरवठ्यासाठी नविन लाईन,शाळा, महाविद्यालय, दवाखाने इत्यादी विकासाची कामे करणे अथवा त्यामध्ये वाढ करणे आवश्यक आहे. तथापि सदर विकासात्मक कामे वन्य प्राणी (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ व त्या अनुषंगाने सर्वोच्च न्यायालयाच्या विविध निर्णयांमुळे करणे शक्य होत नाही. वन्यप्राण्यांसाठी सुरक्षित क्षेत्र निर्माण करण्याकरिता व मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी करण्याच्या दृष्टिने संरक्षित क्षेत्रातील मानवी वस्तींना अभयारण्य/राष्ट्रीय उद्यानाबाहेर पुनर्वसीत करणे आवश्यक आहे. संरक्षित क्षेत्रातील वन्यजीव अधिवासाचा विकास व वन्यजीव संवर्धनाचा सुवर्णमध्य गाठण्यासाठी संरक्षित क्षेत्रातील गावांचे संरक्षित क्षेत्राबाहेर पुनर्वसन आवश्यक आहे.

२. अभयारण्ये व राष्ट्रीय उद्याने मधील गावांचे पुनर्वसन केल्यानंतर मानवी हस्तक्षेपरहित क्षेत्र उपलब्ध होऊन वन्यप्राण्यांचा मुक्त संचार शक्य होईल. पुनर्वसनामुळे रिकामे होणारे गावांचे आणि शेतीच्या जागेमध्ये उत्तम प्रतीचे हिरवे गवत तयार होते. त्यामुळे तृणभक्षी प्राणी यांना मुबलक चारा उपलब्ध झाल्यामुळे त्यांच्या संख्येत वाढ होऊन त्यांचेवर अवलंबित मांसभक्षी प्राणी यांना सुध्दा मुबलक खाद्य मिळेल. तृणभक्षी प्राणी आणि मांसभक्षी प्राणी यांना वनामध्ये मुबलक खाद्य

मिळाल्यामुळे वन्यप्राणी जंगलाच्या बाहेर जाण्याचे प्रमाण कमी होईल. त्यामुळे मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी होण्यास निश्चित मदत होईल. तसेच वन पर्यटनासाठी पर्यटक आकृष्ट होतील. निसर्ग पर्यटकासाठी आवश्यक सुविधा उपलब्ध करून दिल्यास पर्यटकांच्या संख्येत वाढ होऊन शासनाच्या महसूलामध्ये वाढ होईल. तसेच स्थानिकांना रोजगार मिळेल. त्याप्रमाणे अभयारण्यातील गावांना स्थलांतरणामुळे विकासात्मक कामांपासून वंचित रहावे लागणार नाही. दुर्गम व अतिदुर्गम भागात येणारी दळणवळण सुविधा, आरोग्य सुविधा व शिक्षणाच्या सुविधा या बाबतच्या तेथील लोकांना येणा-या अडचणी राहणार नाहीत. त्यासाठी संरक्षित क्षेत्रातील गावांचे प्राधान्याने पुनर्वसन करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

३. शासन निर्णय दिनांक ३/११/२०१२ नुसार अभयारण्ये, राष्ट्रीय उद्याने तथा अन्य वन प्रकल्पामुळे बाधित होणा-या कुटुंबाच्या पुनर्वसनाद्वारे स्थलांतरीत होणा-या प्रकल्पग्रस्तांना महानोंदणी निरीक्षक यांचेकडील लागू असलेले तारखेपासून शिघ्र सिध्द गणक दर पध्दतीप्रमाणे त्यांना देय असलेल्या जमिनीची किंमत व त्यावरील अतिरीक्त दिलाशाची रक्कम ३० टक्के देण्याची तरतूद करण्यात आली होती व त्यानुसार दिनांक ११/१०/२०१५ पर्यंत रक्कम वाटप होत होती. केंद्र शासनाने भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्स्थापना करतांना वाजवी भरपाई मिळण्याच्या पारदर्शकतेचा हक्क अधिनियम, २०१३ अंमलात आणला आहे. राज्य शासनानेदेखील महाराष्ट्र अधिनियमांतर्गत भूमिसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्स्थापना करतांना वाजवी भरपाई मिळण्याचा व पारदर्शकतेचा हक्क (महाराष्ट्र नियम) २०१४ शासन राजपत्रात दिनांक २७ ऑगस्ट २०१४ रोजी प्रसिध्द केला आहे. त्या अनुषंगाने शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूएलपी-०७१४/प्र.क्र.१६७/फ-१, दिनांक १२/१०/२०१५ नुसार पुनर्वसित होणा-या कुटुंबांना देण्यात येणा-या जमिनीच्या मोबदल्याची रक्कम आणि दिलाशाची रक्कम पॅकेजच्या व्यतिरीक्त असेल. सदर निर्णयात जमिनीचा मोबदला व दिलाशाची रक्कम ही केंद्र शासनाचे भूमिसंपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्स्थापना करतांना वाजवी नुकसान भरपाई मिळण्याच्या पारदर्शकतेचा हक्क अधिनियम, २०१३ च्या कलम २६ ते ३०, व सदर अधिनियमाचे महाराष्ट्र राज्याचे नियम २०१४ अन्वये परिगणीत करण्यास अर्थातच जमिनीचा मोबदला हा जमिनीचे बाजारमूल्य गुणिले (X) ज्या घटकाद्वारे बाजारमूल्य गणले जाणार आहे तो घटक (सद्यःस्थितीत-२) (+) जमिनीवरील मालमत्तेची किंमत (+) १०० टक्के दिलाशाची रक्कम म्हणजेच सर्वसाधारण जमिनीचा मोबदला हा अधिग्रहीत केलेल्या जमिनीचे बाजार मूल्याच्या चार पट देण्याची तरतूद करण्यात आलेली आहे.

४. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांनी त्यांचे दिनांक ०३.१०.२०१७ चे पत्रान्वये दिनांक ०३.११.२०१२ व दिनांक १२.१०.२०१५ चे शासन निर्णयांतील पर्याय-२ निवडणा-या कुटुंबांना पुनर्वसन मोबदला देण्याच्या संदर्भात जमिनीचा मोबदला देतांना बाजार भाव व ३०% दिलासा रक्कम देण्याच्या तरतूदीमध्ये बदल केल्यास पुनर्वसन कार्यक्रमास गती मिळेल असे कळविले आहे.

५. दिनांक १२/१०/२०१५ चे शासन निर्णयातील पोट निर्णय क्रमांक ३ अन्वये शासनाच्या पुनर्वसन धोरणानुसार निश्चित केलेल्या रु.१० लाखाच्या पॅकेजच्यावर होणारी जास्तीच्या खर्चाची रक्कम राज्य कॅम्पा निधीच्या १० टक्केच्या कमाल मर्यादेत तसेच कॅम्पा अंतर्गतच्या व्याजाच्या रकमेतून खर्च करण्यात येईल असे नमूद आहे.

६. शासनाने दिनांक १२/१०/२०१५ चे निर्णयानुसार अधिग्रहीत केलेल्या जमिनीचा मोबदला हा सर्वसाधारणपणे जमिनीचे बाजार मूल्याच्या चारपट देण्याच्या तरतूदीमुळे राज्य कॅम्पा उपलब्ध करून देत असलेल्या अनुदानातून अधिग्रहित जमिनीची किंमत भागविणे शक्य नाही. यामुळे संरक्षित क्षेत्रातील गावांचे पुनर्वसन कार्यक्रमास खीळ बसण्याची शक्यता निर्माण झाली आहे. या करिता केंद्र शासन पुनर्वसनाकरिता उपलब्ध करून देत असलेल्या निधीचा लाभ घेवून त्याचा योग्य तो विनियोग होण्याकरिता कॅम्पा व्यतिरीक्त इतर योजनेमधून देखील निधी उपलब्ध करण्याचा शासनाचा मानस होता. या सर्व बाबींच्या अनुषंगाने शासनाने खालील प्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय -

१. राज्यातील व्याघ्र प्रकल्प, राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्यातून पुनर्वसन करावयाच्या गावातील अधिग्रहीत जमीन व त्यावरील मालमत्तेपोटी शासन निर्णय महसूल व वनविभाग दिनांक १२/१०/२०१५ मधील पोट निर्णय क्रमांक १ मध्ये खालील प्रमाणे सुधारणा करण्यात येत आहे:-

दिनांक ०३.११.२०१२ च्या शासन निर्णयानुसार पर्याय १ किंवा पर्याय २ प्रमाणे पुनर्वसित होणा-या कुटुंबाना देण्यात येणा-या जमिनीच्या मोबदल्याची रक्कम आणि दिलाशाची रक्कम पॅकेजच्या व्यतिरीक्त असेल. पर्याय १ प्रमाणे पुनर्वसित होणा-या कुटुंबांना जमीन मोबदला व दिलाशाची रक्कम ही केंद्र शासनाचे भुमिसंपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्स्थापना करतांना वाजवी नुकसान भरपाई मिळण्याच्या पारदर्शकतेचा हक्क अधिनियम, २०१३ च्या कलम २६ ते ३०, प्रथम अनुसूचि व सदर अधिनियमाचे महाराष्ट्र राज्याचे नियम, २०१४ अन्वये परिगणीत करावी. पर्याय २ प्रमाणे पुनर्वसित होणा-या कुटुंबांना मुळ जमिनीचा मोबदला हे लागू असलेले तारखेपासून शिघ्र सिध्द गणक पद्धतीप्रमाणे किंमत व त्यावर अतिरिक्त दिलासा रक्कम ३० % प्रमाणे परिगणीत करावी .

२. राज्यातील व्याघ्र प्रकल्प, राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्यातून पुनर्वसन करावयाच्या गावातील अधिग्रहीत जमीन व त्यावरील मालमत्तेपोटी शासन निर्णय महसूल व वनविभाग दिनांक १२/१०/२०१५ मधील पोट निर्णय क्रमांक ३ मध्ये खालील प्रमाणे अंशतः सुधारणा करण्यात येत आहे:-

शासनाच्या पुनर्वसन धोरणानुसार निश्चित केलेल्या रु.१० लाखाच्या पॅकेजच्यावर जमिनीच्या मोबदल्यासाठी होणारी जास्तीच्या खर्चाची रक्कम प्रथम राज्य कॅम्पाच्या नक्त वर्तमान

मूल्य (NPV) निधीच्या १० टक्के कमाल मर्यादेत तसेच कॅम्पा अंतर्गत उपलब्ध होणा-या व्याजाच्या रक्कमेतून अदा केली जाईल. उर्वरीत मोबदल्याची रक्कम राज्य योजना- हक्क व विशेषाधिकार निर्धारित करणे- राष्ट्रीय उद्याने / अभयारण्ये परिसरातील गावांचे पुनर्वसन लेखाशिर्ष (२४०६ २२४१) अंतर्गत अदा करण्यात येईल.

३. सदर योजना राष्ट्रीय उद्यान/अभयारण्य/व्याघ्र प्रकल्पातून नव्याने पुनर्वसित होणाऱ्या गावांना तसेच पुनर्वसन चालू असलेल्या गावातील फक्त पुनर्वसनासाठी शिल्लक असलेल्या कुटुंबांनाच लागू राहील.

४. दिनांक ०३.११.२०१२ च्या शासन निर्णयानंतर ज्या गावांचे / कुटुंबांचे पुनर्वसन पर्याय-१ नुसार झालेले आहे व ज्यांना केवळ १० लक्ष प्रती कुटुंब दिलेले आहेत परंतु त्यांना कोणतीही शेतजमीन दिली नाही व जे कुटुंब शेतजमीन गेल्यामुळे भुमीहीन झालेले आहे, अशा कुटुंबांना त्याच जिल्ह्यात शेती योग्य शासकीय जमीन उपलब्ध असल्यास संबंधित जिल्हाधिकारी जास्तीत जास्त १ एकर जमीन उपलब्ध करून देतील.

५. दिनांक १२.१०.२०१५ च्या शासन निर्णयातील इतर बाबी जशाच्या तशा या पुढेही लागू राहतील.

६. वरील शासन निर्णय वित्त, नियोजन, मदत व पुनर्वसन विभाग यांच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१८०१११११५१२४३३१९ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(वीरेन्द्र तिवारी)

मुख्य वनसंरक्षक (मंत्रालय),
महसूल व वन विभाग

प्रति,

१. मा.मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२. मा.मंत्री (वने) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा.राज्यमंत्री (वने) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
४. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.
५. अपर मुख्य सचिव (वित्त), वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

६. अपर मुख्य सचिव, मदत व पुनर्वसन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
७. प्रधान सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
८. प्रधान सचिव (कृषी), कृषी व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
९. प्रधान सचिव (महसूल), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१०. सचिव (वने), महसूल व वनविभाग, मंत्रालय, मुंबई.
११. सचिव, (ग्राम विकास) ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१२. सचिव (पशुसंवर्धन), कृषी व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१३. सचिव (जलसंधारण), ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१४. सचिव, आदिवासी विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१५. महासंचालक, माहिती व प्रसिध्दी, मंत्रालय, मुंबई.
१६. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
१७. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
१८. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य वनविकास महामंडळ, नागपूर.
१९. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
२०. अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
२१. अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) नागपूर/मुंबई (बोरीवली)
२२. विभागीय आयुक्त, सर्व.
२३. जिल्हाधिकारी, सर्व.
२४. मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक), सर्व.
२५. मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती.
२६. मुख्य वनसंरक्षक तथा संचालक, संजय गांधी राष्ट्रीय उद्यान, बोरिवली.
१८. मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, पेंच व्याघ्र प्रकल्प, नागपूर.
१९. मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, ताडोबा अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, चंद्रपूर.
२०. मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, सहयाद्री व्याघ्र प्रकल्प, कोल्हापूर.
२१. वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, नवेगाव-नागझिरा व्याघ्र प्रकल्प, गोंदिया
२२. वनसंरक्षक (वन्यजीव), सर्व.
२३. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद सर्व.
२४. उपवनसंरक्षक (प्रादेशिक), सर्व.
२५. उपवनसंरक्षक (वन्यजीव), सर्व.
२६. विभागीय वन अधिकारी, सर्व.
२७. उप विभागीय वन अधिकारी, सर्व.
२८. जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी, सर्व.
२९. जिल्हा पुनर्वसन अधिकारी, सर्व.
३०. महालेखापाल-१/२ (लेखापरीक्षण/लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य, मुंबई / नागपूर.
३१. वित्त विभाग (व्यय-१० कार्यासन), मंत्रालय, मुंबई - ३२.
३२. वन कक्षातील सर्व कार्यासने, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.
३३. फ-१ कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ३२ (निवडनस्ती).